



Carl von Linné ja suomen kieli

Harri Uusitalo

Johdanto

Ruotsalainen luonnontieteilijä Carl von Linné (1707–1778) tunnetaan ennen kaikkea eliöiden taksonomisen luokittelujärjestelmän kehittäjänä.¹ Hänen maailmankuululla työllään on suuri merkitys vielä tänäkin päivänä. Eliöt nimetään tieteellisillä kaksiosaisilla nimillä (esim. *Homo sapiens*) edelleen hänen työnsä vaikutuksesta. Von Linné vaikutti luonnontieteellisten näkemysten kehittymiseen merkittävästi myös Suomessa, ja hänellä oli sittemmin maineikkaiksi tulleita suomalaisopiskelijoita, kuten Pehr Kalm ja Peter Forsskål. Ajatuksensa eliöiden luokittelusta hän esitti kuuluisassa teoksessaan *Systema naturae* (1735).²

Von Linnéllä tieteiden kieli oli latina, mutta hän edisti myös ruotsin kielen käyttöä.³ Hänen omaa kielitaitoaan ei aikalaislähteissä kuvata erityisen monipuoliseksi, sillä ainakaan saksaa, ranskaa tai englantia hän ei osannut hyvin. Oman ilmoituksensa mukaan von Linné ei ollut edes kiinnostunut kielten opiskelemisesta.⁴ Matkustellessaan eri pai-

1 Selvytyden vuoksi käytän artikkelissa vain yhtä nimeä. Carl von Linné otti nimensä käyttöön vasta aateloimisen myötä vuonna 1761. Ennen sitä hänet tunnettiin nimellä Carl (tai Carolus) Linnaeus.

2 Petter Portin, "Carl von Linnén merkitys biologian ja erityisesti Suomen biologian kehitykselle", *AURAICA. Scripta a Societate Porthan Edita* 1 (2008), 93–100, <https://journal.fi/aur/article/view/654> (viitattu 18.3.2023); Anto Leikola, "Linné, Carl von", *Kansallisbiografia*-verkkójulkaisu, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2007, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/9166> (viitattu 18.5.2023).

3 Bo Ralph, "Linnaeus as a connecting link in Swedish language history", *Languages of Science in the Eighteenth Century*, ed. Britt-Louise Gunnarsson, De Gruyter Mouton, Berlin, 2011, 249–253, <https://doi.org/10.1515/9783110255065.247>.

4 Wilfrid Blunt, *Linnaeus. The Compleat Naturalist*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2001, 127, 174–175.

koissa hän luonnollisesti päätyi tekemisiin eri kieliä puhuvien ihmisten kanssa. Vaikka Carl von Linnén perintö jälkipolville onkin ennen kaikkea luonnontieteellinen ja tieteenhistoriallinen, voi myös suomen kielen tutkija tehdä hänen teksteistään löytöjä.

Esittelen tässä artikkelissa Carl von Linnén käsikirjoitusaineistoihin ja painettuihin teoksiin sisältyviä suomenkielisiä osia. Aineiston vanhin osa on von Linnén henkilökohtainen muistikirja, johon on tehty merkintöjä kuuluisasta Lapin-matkasta, jonka hän teki vuonna 1732. Lisäksi aineistoon kuuluu von Linnén kirjoittama matkakuvaus *Iter Lapponicum* samasta matkasta sekä liitekirjoituksia sen yhteydessä. Alkuperäisen *Iter Lapponicum* -käsikirjoitusaineiston lisäksi olen tarkastellut vuonna 1913 ilmestynyttä painettua ruotsinkielistä editiota sekä vuonna 1993 ilmestynyttä suomennosta.⁵

Muihin painettuihin aineslähteisiin kuuluvat *Flora Lapponica* (1737), *Flora Svecican* toinen painos (1755) sekä *Fauna Svecican* ensimmäinen ja toinen painos (1746 ja 1761). Mukana on myös von Linnén ystävän Peter Artedin postuumisti ilmestynyt kaloja käsittelevä teos *Ichthyologia, sive opera omnia de piscibus*. Artedin äkillisen kuoleman jälkeen von Linné viimeisteli työn ja toimitti sen painoon vuonna 1738.⁶

Teoreettis-metodologisenä kehyksenä tutkimuksessani on vanhan kirjasuomen ortografian, äänne- ja muotorakenteen sekä sanaston tutkimus. Lisäksi mukana on näkökulmia henkilö- ja kirjahistoriasta, sillä kieliaineistoa on tarpeen tulkita historiallisessa kontekstissään. Artikkelini valaisee tutkimusmatkajan arkea erityisesti siitä näkökulmasta, miten hän toimi itselleen vieraskielisessä ympäristössä. Kasvien ja eläinten nimitysten tutkiminen puolestaan valaisee, minkälaiset eliönnimitykset olivat oleellisia mainita erikseen suomeksi. Artikkelissa perehdytään myös kyseisten nimitysten taustaan, sillä on aiheellista selvittää, mistä ruotsinkielinen von Linné oli ylipäätään saanut suomenkielisiä sanoja tietoonsa.

Lapin-matkan muistikirja

Jo tieteellisen uransa alussa vuonna 1732, 25-vuotiaana, Carl von Linné teki tutkimusmatkan Lappiin tarkastellakseen erityisesti kasveja ja hyönteisiä sekä alueen saamelaiden asukkaiden elämää. Hänen matkansa kulki Uppsalasta Pohjanlahden rannikkoa pitkin pohjoiseen Tornioon. Välillä von Linné suuntasi syvälle sisämaahan ja jopa Norjan rannikolle asti. Paluumatkan hän teki Suomen puolelta Pohjanmaan rannikkoa pitkin Turkuun ja sieltä laivalla meren yli Grisslehamniin, kunnes lopulta päätyi takaisin Uppsalaan. Turussa von Linné tapasi nuoren ylioppilas Carl Fredrik Mennanderin, josta tuli ennen Turun piispan ja Uppsalan arkkipiispan virkojaan linnéläisen luonnontieteen edistäjä ja Turun akatemian professori.⁷

Uppsalassa on edelleen talo, jossa Carl von Linné asui yli 30 vuotta. Kauan von Linnén Lapin-matkan jälkeen, vuonna 1935, talossa tehtiin remonttia ja lattian alta löytyi entuudestaan tuntematon aarre. Se paljastui Carl von Linnén alkuperäiseksi muistivihoksi, johon hän oli kirjannut tietoja Lapin-matkastaan. Muistivihko sisältää pienen määrän

⁵ Carl von Linné, *Iter lapponicum*, 1732, <https://linnean-online.org/165368/#?s=0&cv=18&z=-0.2728%2C-0.3047%2C1.6211%2C2.3203> (viitattu 16.5.2023); Carl von Linné, *Iter Lapponicum. Andra upplagan med bilagor och noter*, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1913, <https://archive.org/details/iterlapponicumvlinn/page/4/mode/2up> (viitattu 16.5.2023); Carl von Linné, *Lapinmatka*, suom. Tuomo Itkonen, Karisto, Hämeenlinna, 1993.

⁶ Peter Artedi & Carl von Linné, *Ichthyologia, sive opera omnia de piscibus*, Conradum Wishoff, 1738, <https://linnean-online.org/120074/#?s=0&cv=0> (viitattu 16.5.2023).

⁷ Leikola, "Linné, Carl von"; Blunt, *Linnaeus. The Compleat Naturalist*, 39.

suomenkielisiä muistiinpanoja, joiden tehtävänä on ollut helpottaa suomalaisväestön keskuudessa kulkevan von Linnén kommunikointia hänen kohdatessaan paikallisväestöä.⁸

Uppsalan yliopiston kirjastonhoitaja A. H. Uggla on aiemmin esitellyt artikkelissaan von Linnén muistivihkoa ja sen sisältöä. Hän on kirjoittanut julkaisuunsa myös suomenkieliset muistiinpanot.⁹ Julkaisen tekstit tässä kirjoituksessa Ugglan mukaisina. Alkuperäistä muistivihkoa säilytetään Uppsalassa *Linnémuseet*-museossa.

Aineisto sisältää erilaisia kysymyksiä ja pyyntöjä ruotsinkielisine käännoksineen. Niiden avulla von Linné on huolehtinut esimerkiksi siitä, että saa syödäkseen ja löytää majapaikan. Muistiinpanot ovat tulleet ilmeiseen tarpeeseen. Von Linné nimittäin valittelee, että hapansiian ja hapansilakan hajuisissa huoneissaan elävät epäsiistit Pohjanmaan talonpojat puhuvat pelkkää suomea.¹⁰ Seuraavaksi esittelen suomenkieliset osat tarvittaessa selityksin varustettuna.

- 1) *Misä gästgifware cardaná on*
- 2) *ångos testä pallion ensin meisellä*¹¹ ('ensimmäiselle') *gästgifwarille*
- 3) *mikä gästgifwarin cartanon nimi on*
- 4) *Laita molle hevonen*
- 5) – – – *pian* (yliviivattu *vars*, po. *varsin*)
- 6) *anna minon osta ruoka.*
- 7) – – *voita leipe*
- 8) *anna minolle vyö sia* ('yösija')
- 9) *anna minon osta pimä*
- 10) *mittä ruoka maxa*
- 11) *ångos jåcko jocka routzia* ('ruotsia') *taita*
- 12) *minä kullian koningahan azialla viötä peijve miöden.*
(*'kuljen kuninkaan asialla yötä päivää myöden'*)
- 13) *Wisa* ('viisaa, osoita') *minoa pappilahan*
- 14) *[s]anå minolle ainoastans ei elli ja*
- 15) *komalla kädällä gästgifware aso* ('asuu, sijaitsee')
- 16) *Toimittak valkiak Tachnaha* ('takkaan')
- 17) *Visa ka man teet* ('osoittakaa maantietä')
- 18) *Palliå maxa gytipalka*
- 19) *Kaffaka färga Poik* ('hankkikaa lautturi')
- 20) *Visaka papilla* ('osoittakaa pappila(an)')
- 21) *Antaka kamari ja säng*

Muistiinpanoihin sisältyy myös lukusanat yhdestä kymmeneen: *Yx*, *Kax*, *Kolme*, *Nellie*, *Vis*, *Koes*, *Seiteme*, *Kaxsehen*, *Yxsehen*, *Kymene*. Näiden jälkeen mainitaan rahayksiköt *Euri* ja *Dalir* ja niille ruotsinkieliset vastineet *öre* ja *Daler*. Päivittäisessä kommunikoinnissa tärkeitä ilmaisuja olivat myös *Nin* ja *Ei*, ruotsiksi *ja* ja *nej*. Tarpeeseen tulivat myös tervehdykset *Höfva peive* ja *Höfesti* eli *god dag* ja *fahr wäl*.

8 Blunt, *Linnaeus. The Compleat Naturalist*, 70.

9 A. H. Uggla, "Linnés 'plånbok'. Ett minne från Lapplandsresan", *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 23 (1940), 71–82.

10 Linné, *Lapinmatka*, 190.

11 Aluksi lukenut *ensin meisehen*, mutta muutettu.

Lisäksi on lyhyt katkelma:

[?]erucka hieta, andama randa
Pisin pohjan perä

Professori Björn Collinder, jota Uggle on pyytänyt kommentoimaan suomenkielisiä muistiinpanoja, arvelee epäselvän *erucka*-sanan olevan *perucka*. Hänen mukaansa muodostuva kokonaisuus voisi siis olla *perukkahieta*, *antamaranta*.¹² Collinderin tiedossa ei ollut, että kyseinen kohta löytyy myös Petrus Mathesiuksen Pohjanmaata käsittelevästä väitöskirjasta *Dissertatio Geographica de Ostrobotnia*, joka julkaistiin vuonna 1734. Siellä kuvaillaan, että lähellä Kuivaniemeä on lahti, jota kutsutaan *Herukkahiedaksi*. Paikasta sanotaan näin: *Herucka Hjeta sandama, Randa pisin Pohjan perän* eli 'Herukkahieta santamaa, ranta pisin Pohjan perän'.¹³ Siihen, miksi von Linnellä on ollut tietoja Mathesiuksen väitöskirjasta, palataan tarkemmin luvussa Iter Lapponicum 1732. Muistikirjasta löytyy lisäksi suomalaisia paikan- ja henkilönnimiä von Linnén matkan varrelta.¹⁴

Collinderin näkemyksen mukaan von Linné on hahmottanut suomenkieliset sanat hyvin. Erehdys on kuitenkin käynyt sanassa *Tachnaha*, sillä sen pitäisi olla *Tachahan* 'takahan'. Ilmaisun *Visa ka man teet* 'viisakkaa maantiet(ä)' kirjoitusasu viittaa Collinderin mukaan puheen hitaaseen tempoon. Hän toteaa myös, että muistiinpanot ovat tyyliältään puhekielisiä, joskin *routzia*, jonka pitäisi olla *ruotzia*, vaikuttaa kirjakieliseltä asulta.¹⁵

Käsialan todetaan olevan Carl von Linnén, joka olisi laatinut tekstin sanelun perusteella.¹⁶ Näin ollen tutkimuksessa huomio kohdistuu kahteen eri kielenkäyttäjään: sekä lähteeseen että kirjoittajaan. Suomenkielisen keskustelun tueksi tarkoitettujen fraasien muistuttavat virkamiesten tarpeisiin laadittujen keskusteluoppaiden tekstejä. Tällainen on esimerkiksi vuonna 1733 ilmestynyt *En Nyttig och Tydelig Anvisning Til Swenska och Finska Språket*.¹⁷ Siellä esitetään samantapaisia fraaseja, jotka liittyvät esimerkiksi majapaikan, ruuan tai ratsun hankintaan. On mahdollista, että von Linnén kielenoppaalla on ollut jokin vastaava teos tai käsikirjoitus, josta on otettu mallia.

Kirjoituksissa on piirteitä, jotka tukevat ajatusta siitä, että ne on kirjoittanut somea osaamaton henkilö, todennäköisesti von Linné itse. Esimerkiksi lukusanojen *Kaxsehen* ja *Yxsehen* kirjoitusasu ei vaikuta tavanomaiselta kirjoitustavan vakiintumattomuudelta, vaan kirjoittajana näyttää olleen joku, jolla on erityisiä vaikeuksia kyseisten sanojen hahmottamisessa.

Kirjoituksissa on muitakin piirteitä, jotka vaikuttaisivat olevan seurausta von Linnén ruotsinkielisyydestä. Eräs tällainen on e:n ja ä:n sattumanvarainen vaihtelu, johon on aiemminkin kiinnitetty huomiota, kun on tarkasteltu ruotsinkielisen henkilön kirjoittamaa somea.¹⁸ Carl von Linnellä tämä näkyy esimerkiksi sanoissa *kulliän* ('kuljen') ja *peive*

¹² Uggle, "Linnés 'plånbok'", 80.

¹³ Petrus Mathesius, *Maantieteellinen väitöskirja Pohjanmaasta. Dissertatio Geographica de Ostrobotnia 1734*, suom. Timo Sironen & Paula Rossi, sisältää valokuvajäljennöksen alkuperäisteoksesta, Oulun yliopisto, Oulu, 2008, 78, alkuperäisen teoksen sivu 34.

¹⁴ Uggle, "Linnés 'plånbok'", 77–80.

¹⁵ Uggle, "Linnés 'plånbok'", 77–80.

¹⁶ Uggle, "Linnés 'plånbok'", 71–77.

¹⁷ *Två svensk-finska parlörer från 1700-talet. Kaksi 1700-luvun ruotsalais-suomalaista keskusteluoppikirjaa*, red. Sulo Huovinen, Norstedt, Stockholm, 1987.

¹⁸ Esim. Pirkko Forsman Svensson, "*Petter Schäferin päiväkirja – ruotsinkielisen someako?*", *Piipiakielestä kirjakieleksi*, toim. Matti Punttila, Raimo Jussila & Helena Suni, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 2000, 134–151.

(’päivä’). Kyseisten vokaalien merkintätapojen vaihtelevuus on vanhimmissa kirjasuomessa tavallista, ja kirjoitetussa ruotsissa on ollut samanlaista vaihtelua. 1700-luvulla merkintätapa alkoi selkiytyä, mutta vaihtelevuudesta on merkkejä lisäksi esimerkiksi Nils Hasselbomin almanakkateksteissä. Myös hänen ensisijainen kielensä on mahdollisesti ollut ruotsi, mutta ei ole varmuutta, kirjoittiko hän suomenkieliset tekstit itse.¹⁹

Ruotsinkielisyyden aiheuttamalta vaikuttaa myös tapa merkitä *u*-äännettä monessa kohdassa *o*-kirjaimella: *molle, minon, minolle, komalla, aso, jäcko, koningahan* ja mahdollisesti myös *ainoastans*, joka voidaan ääntää *u*:llisena murteissa. Tällainen esimerkki on kirjattu muistiin ainakin Ylitorniosta.²⁰ Mainituista persoonapronomineista huomautetakaan, että sekä lyhyet että pitkät muodot (*mulle, minulle*) ovat mahdollisia valtaosassa länsimurteita.²¹

Myös *yö*-diftongi on aiheuttanut kirjoittajalle hankaluuksia: *vyö, viötä, miöden* (’*yö, yötä, myöden*’). Erityisesti sananalkuisena se on mitä ilmeisimmin tuntunut erikoiselta, sillä eteen on lisätty *v*-kirjain. Joissain tapauksissa äänne *v* on kirjoitettu *f*:llä tai *fv*-yhdistelmällä: *Höfva, Höfesti*. Kestikievari kirjoitetaan hyvin ruotsalaisittain *gästgifware*, mikä on tavallista vanhan kirjasuomen ajan teksteissä.²² Sanastossa on muitakin ruotsalaislajinoja kuten *kaffata, färja* ja *viisata*, mikä on odotuksenmukaista, sillä muistiinpanot on todennäköisesti laadittu paikassa, jossa suomen ja ruotsin kielet ovat lähekkäin ja lainautumista tapahtuu runsaasti.

A. H. Ugglan julkaisusta ja edellä esitetystä muistiinpanojen listasta käy ilmi, että joissain tapauksissa tekstiä on korjattu. *Ensimmäisehen* on korjattu vastaamaan sanan *kestikievarille* sijaa: *ensimmäiselle kestikievarille*. Lisäksi ruotsin *straxt*-sanon käänne on ensin ollut *varsin pian*, mutta *varsin*-sana on yliviivattu. Kuten Collinder kommentoi Ugglan (1940) julkaisussa, *ruotsia*-sanon *ts*-yhtymän kirjoitusasu *tz* vaikuttaa kirjakieliseltä. Tämä on kiinnostava yksityiskohta, sillä tekstit vaikuttavat muuten olevan sanelun perusteella kirjoitettuja.²³ Wilfrid Blunt²⁴ on julkaissut valokuvan aukeamasta, jossa sana *ruotsia* (*routzia*) näkyy kirjoitettuna, mutta sen perusteella mikään ei viittaa siihen, että sanaa olisi erikseen esimerkiksi editoitu kirjallisen lähteen mukaiseksi.

Kirjainyhdistelmästä *tz* tuli 1600-luvun lopulla yleisin kirjoitustapa, kunnes 1700-luvun loppupuolella kirjoitusasu *ts* alkoi yleistyä teksteissä.²⁵ Mikäli oletetaan, että von Linné olisi kirjoittanut kaikki suomenkieliset tekstit sanelun perusteella, eivät kirjasuomen käytänteet toki ole vaikuttaneet asiaan. Oleellista on se, miten sana *ruotsia* on kirjoitustilanteessa äännetty. *Ts*-yhtymällä on murteissa erilaisia variantteja, ja niiden tulkitseminen esimerkiksi vanhan kirjasuomen ortografiasta ei ole yksiselitteistä.²⁶

19 Tanja Toropainen, ”Hyödyllistä tietoa yhteiselle kansalle: Nils Hasselbomin suomenkieliset almanakat ja niiden kieli”, *AURAICA. Scripta a Societate Porthan Edita* 13 (2022), 15–17, <https://doi.org/10.33520/aur.126816>.

20 *Suomen murteiden sanakirja*, hakusana ”ainoastaan”, Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 30, Kotimaisten kielten keskus, 2023, URN:NBN:fi:kotus-201110, <http://kaino.kotus.fi/sms/> (viitattu 18.5.2023).

21 Lauri Kettunen, *Suomen murteet III A. Murrekartasto*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1940, kartta 113, <http://kettunen.fnhost.org/index.html> (viitattu 18.5.2023).

22 *Vanhan kirjasuomen sanakirja*, hakusana ”kestikievari”, Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 38, Kotimaisten kielten keskus, 2022, URN:NBN:fi:kotus-201435, <http://kaino.kotus.fi/vks> (viitattu 18.5.2023).

23 Ugglan, ”Linnés ”plånbok”, 76–77.

24 Blunt, *Linnaeus. The Compleat Naturalist*, 70.

25 Kaisa Häkkinen, *Agricolasta nykykieleeseen. Suomen kirjakielen historia*, WSOY, Porvoo, Helsinki & Juva, 1994, 168–169; Martti Rapola, *Suomen kirjakielen historia I*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1933, 94.

26 Tarkemmin esim. Kaisa Häkkinen, ”Savolainen ’sohva-ilmio’? Suomen yleiskielen *ts*-yhtymän murrevastineiden historiallista taustaa”, *Virittäjä* 98 (1994:4), 603–609, <https://journal.fi/virtittaja/article/view/38745> (viitattu 18.5.2023).

Mitä luultavimmin von Linné on tarvinnut muistiinpanojaan jo hyvissä ajoin eikä vasta viime kilometreillä Varsinais-Suomessa. Murreaineiston perusteella *ts*-yhtymää vastaavan äänteen von Linnén matkan varrella tulisi siis odotuksenmukaisesti olla todennäköisesti *tt* tai ehkä *ht*.²⁷ Lounaissuomalaiset spiranttiääntämykset voinee jättää arvion ulkopuolelle, koska niitä von Linné olisi todennäköisesti kuullut vasta matkansa lopuksi.

Onko mitenkään mahdollista, että von Linnén suomen kielen opas olisi kyseisessä kohdassa ääntänyt sanan keskelle *ts*-yhtymän? Jos asiaa tarkastelee 1700-luvun kirjasuomen aineistojen valossa, on ilmiselvää, että erilaisia ääntämyksiä on ollut ja variaatio on ollut kirjoittajillekin tuttua. Esimerkiksi Christfried Ganander käyttää vuonna 1787 valmistuneessa *Nytt Finskt Lexicon* -sanakirjassaan kirjoitusasuja *Ruotzi*, *Ruohti* ja *ruotti*.²⁸

Murteentutkimuksessa *ts*-ääntämystä on pidetty mahdollisena vain kaakkoismurteissa.²⁹ On kuitenkin arveltu, että kyseistä lukutapaa esiintyisi esimerkiksi Agricolan teoksissa ja että kyseinen ääntötapa olisi niihin aikoihin ollut laajalevikkisempi kuin myöhemmin. On myös otettava huomioon, että äänteenmuutos voi tapahtua eri sanoissa eri aikaan.³⁰ Vaikka kansankielessä oli alueellisia murre-eroja, saattoivat ihmiset kuulla muunlaistakin puhetta kuin omaansa. Esimerkiksi hallitsijoiden suomeksi julkaisemia kirjeitä luettiin seurakunnissa ääneen.³¹ On täysin mahdollista, että tällainen toiminta on tuonut muutoksia siihen, miten laki- ja virkakielen kannalta niinkin keskeinen ja varmasti usein toistuva sana kuin *ruotsi* luetaan. Pidän mahdollisena, että von Linnén kielenopas on ääntänyt sanan keskelle *ts*-yhtymän. Huomionarvoista on myös se, miten nyky-yleiskielen *ts*-yhtymän sisältävä lukusana seitsemän on kirjoitettu: *seitemen*. Tämä ei vielä todista, että kielenoppaita olisi ollut enemmän kuin yksi, sillä, kuten todettua, äänteenmuutos on voinut tapahtua eri sanoissa eri aikaan. Myös von Linnén kirjoittaman ruotsin ortografia valaisee asiaa. Esimerkiksi *Iter Lapponicum* -tekstin ortografiaa tarkastelemalla voi havaita, että sanoissa *skantzar* ja *platzerna* on *ts*-ääntämys kirjoitettu *tz*-yhdistelmällä.³²

Muistikirjassa tutkijan huomio kiinnittyy myös *myöden*-sanaan (*miöden*) sisältyvään *d*-kirjaimen. Klusiilin *t* heikko aste saa eri murteissa erilaisia ilmenemismuotoja, esimerkiksi *pata*: *paran*, *palan*, *padan*³³, *paan* ja niin edelleen. Äänne *d* on kuitenkin mahdollinen Pohjois-Ruotsissa puhutuissa suomen murteissa.³⁴ Matkareitin huomioiden on hyvin mahdollista, jopa todennäköistä, että von Linnén sanelija oli kotoisin niiltä seuduilta. *Toimittak valkiak* -ilmaisun sananloppuiset *k:t* ovat olleet mahdollisia 1700-luvun lopulla ainakin Oulun ja Kemien seuduilla.³⁵

Von Linnén kotimatka Lapista kohti etelää alkoi kielivaikeuksilla. Kemien ohitettuaan hän joutui kääntymään takaisin, koska ei ymmärtänyt suomea. Hän matkasi Kalixiin ja teki vielä yhden kierroksen pohjoisemmilla seuduilla, minkä jälkeen hän lopulta aloitti

27 Kettunen, *Suomen murteet*, kartta 8.

28 Christfried Ganander, *Nytt Finskt Lexicon*, 1787, toim. Liisa Nuutinen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1997, hakusana "Ruotzi".

29 Häkkinen, "Savolainen 'sohva-ilmiö'?", 603.

30 Rapola, *Suomen kirjakielen historia*, 90; Häkkinen, "Savolainen 'sohva-ilmiö'?", 608.

31 Tarkemmin esim. Taru Nordlund, "Kirkossa kuulutettu – ruotsi ja suomi Kaarinan seurakunnan kirkonkuulutuksissa 1700–1800-luvulla", *Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa. Näkökulmia monikielisyteen*, toim. Leena Kolehmainen, Aino Liira & Kirsi-Maria Nummila, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2021, 143–174.

32 Linné, *Iter Lapponicum. Andra upplagan*, 28.

33 Sanassa on soinnillinen dentaalispirantti eli sama äänne, joka aloittaa esimerkiksi englannin sanan *this*.

34 Kettunen, *Suomen murteet*, kartta 65.

35 Elina Palola, *Arkaismi, konteksti ja kirjuri. Sananloppuisen k:n merkintä Christfrid Gananderin kansanrunokokoelmassa*, Oulun yliopisto, Oulu, 2009, 285, <http://urn.fi/urn:isbn:9789514291180> (viitattu 6.9.2023).

kotimatkinsa Tornioista. On todennäköistä, että suomenkieliset muistiinpanot on vahingosta viisastuneena laadittu vähän ennen lopullista kotimatkaa.³⁶

Björn Collinder toteaa ilman perusteluja, että von Linnén avustajan on täytynyt olla kotoisin alueelta, joka kattaa Kemijärven, Kuolajärven ja eteläisen Sodankylän.³⁷ Lauri Kettusen murrekartastoa tutkimalla en ole saanut selkoa, mihin tämä rajausta tarkalleen ottaen perustuu. Yksi vaihtoehto on verbin imperatiivimuoto *viisakkaa* ('viisatkaa, osoitakaa'), joka täsmää kyseiseen alueeseen, mutta sen esiintymisalue on todellisuudessa kyläkin laajempi.³⁸ Joka tapauksessa aineiston perusteella kyseessä on ollut joku, joka on tuntenut Pohjois-Suomen murteita ja *ts*-ääntämyksen perusteella myös kirjakielen tai oppineiston puhettavan konventioita. Tiedetään, että Torniossa ja Kemissä von Linné maajoittui paikallisten pappien kodeissa.³⁹ On mahdollista, että he ovat toimineet avustajina.

Iter Lapponicum 1732

Edellä esitelty muistivihko liittyy siis von Linnén vuonna 1732 toteuttamaan tutkimusmatkaan, jonka aikana von Linné kävi Lapissa ja matkasi Suomen länsirannikkoa pitkin etelään, kunnes lähti Turusta takaisin Uppsalaan. Von Linné kirjoitti matkakertomuksen, jota hän ei itse kuitenkaan julkaissut. Kertomuksen alkuperäistä käsikirjoitusta säilytetään Lontoossa osana *The Linnean Societyn* kokoelmia, ja se on digitoitu ja julkaistu verkossa.⁴⁰ Matkakertomus on sittemmin julkaistu painettuina editioina. Alkuperäisen käsikirjoituksen lisäksi olen tutkimuksessani käyttänyt myös vuonna 1913 julkaistua editiota sekä vuonna 1993 julkaistua suomennosta.⁴¹

Matkansa aikana von Linné kohtasi sekä saamelaisia että suomalaisia, ja hän merkitsi muistiin huomioitaan ihmisistä ja kielistä. Kohtaamiset erilaisissa kieliympäristöissä jättivät jälkiä matkakertomuksessa esiintyvään sanastoon. Kasvien ja eläinten nimityksiä mainitaan saameksi enemmän kuin suomeksi. Saamenkieliseen aineistoon sisältyy esimerkiksi putkikasveja, marjakasveja, puita, nisäkkäitä, lintuja ja kaloja.⁴²

Eniten von Linnén huomiota suomenkielisistä sanoista on saanut *muikku*. Von Linné kirjoittaa aiheesta näin: *muicu piscis in lacubus prope Pyhejocki*, 'muikkua järvisä Pyhäjoen lähellä'. Lisäksi hän sanoo, että Turun piispa Terserus kertoi nähneensä *muicu*-nimisen kalan, joka on sama kuin *Silians Blickta* 'Siljan-järven muikku'.⁴³ *Blikta*-nimitystä muikusta on tavattu juuri Taalainmaalla, missä Siljan-järvisä sijaitsee.⁴⁴ Se oli piispa Terseruksen synnyinseutua.⁴⁵

Piispa Johannes Terserus (1605–1678) eli ennen kuin Carl von Linné oli syntynytkään, joten von Linné ei keskustellut hänen kanssaan henkilökohtaisesti. Tiedetään, että

36 Uggla, "Linnés 'plånbok'", 74.

37 Uggla, "Linnés 'plånbok'", 77.

38 Kettunen, *Suomen murteet*, kartta 7.

39 Blunt, *Linnaeus. The Compleat Naturalist*, 64–65.

40 Linné, *Iter Lapponicum*.

41 Linné, *Iter Lapponicum. Andra upplagan*; Linné, *Lapinmatka*.

42 Linné, *Lapinmatka*, 56–59; Carl von Linné, *Lapin kasveja*, suom. Marja Itkonen-Kaila, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1991.

43 Linné, *Iter Lapponicum. Andra upplagan*, 203; Linné, *Lapinmatka*, 194.

44 Svenska Akademiens ordbok, sökord "blikta", Svenska Akademiens, 2023, <https://www.saob.se/> (viitattu 18.5.2023).

45 Kyösti Väänänen, "Johannes Elai Terserus", *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721* -verkkojulkaisu, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2011, <https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/henkilo/2461> (viitattu 18.5.2023).

Terserus teki tarkastusmatkan Pohjanmaalle vuonna 1660. Carl von Linné ei ole ainoa, joka on pannut merkille piispa Terseruksen maininnan muikusta, vaan sama tieto löytyy Petrus Mathesiuksen vuonna 1734 julkaistusta maantieteellisestä väitöskirjasta, jossa mainitaan lähteeksi Terseruksen piispantarkastusraportti. Mathesiuksen julkaisussa muikun kirjoitusasu on *Muicku*.⁴⁶ Valitettavasti Terseruksen alkuperäiset kirjoitukset 1660-luvulta ovat tuhoutuneet, joskin osia on säilynyt myöhemmissä käsikirjoituskopioissa.⁴⁷

Carl von Linnéllä ei ole voinut olla hallussaan Mathesiuksen väitöskirjaa, sillä se ilmestyi vasta von Linnen matkan jälkeen. Von Linnén muistikirjasta löytyy kuitenkin kiinnostava merkintä. Hän on nimittäin tavannut matkallaan Pyhäjoen kirkkoherran Nicolaus Mathesiuksen, joka on Petrus Mathesiuksen isä.⁴⁸ Tämän tiedon valossa on odotuksenmukaista, että von Linné on saanut isä-Mathesiukselta samoja tietoja, joista poika Mathesius on kirjoittanut omassa väitöskirjassaan.

Suomen kielen kalannimitys *muikku* on ollut niin tuttu, että se on toisinaan lainautunut myös ruotsinkielisiin yhteyksiin esimerkiksi J. L. Runebergin käyttämänä *mujka*-nimityksenä tai muikunmätiä tarkoittavana yhdyssanana *muick-rommen*.⁴⁹ Muikulla on suomen kielessä useita nimityksiä, ja nykyisen tunnetuimman nimityksen vanha murrelevikki on laaja. Murteentutkijat ovat merkinneet keruupaikoiksi myös alueita Pyhäjoen läheisyydessä.⁵⁰

Von Linnén *Iter Lapponicum* -käsikirjoituksessa on varsinaisen matkakertomuksen lisäksi myös muita kirjoituksia. Eräässä niistä, ilmeisesti matkan aikana kirjoitetuissa muistiinpanoissa, mainitaan suomenkielisiä kalannimityksiä.⁵¹ Tekstissä kerrotaan, että Hämeen Hattulassa elää pientä lahnaa muistuttava *sulkava*-niminen kala. Vuonna 1913 painetussa lähteessä on kirjoitusasu *sulkavara*, mutta von Linnén alkuperäisessä käsikirjoituksessa sanan loppuosa näyttää epäselvältä, eikä sinne varmuudella voi lisätä ylimääräistä *ra*-tavua.⁵² On mahdotonta tietää, miksi juuri *sulkava* on tullut kirjatuksi hattulalaisena kalana. Mielenkiintoinen yhteensattuma kuitenkin on, että 1990-luvulla tehdyssä kalastotutkimuksessa juuri *sulkava* oli Vanajaveden Hattulanselällä yleisin tavattu kalalaji.⁵³ Vanhoissa sanakirjoissa suomen kielen *sulkava*-nimitys on hankala tulkittava, ja sen ruotsinkieliset vastineet voivat tarkoittaa myös vimpaa.⁵⁴ Varhaisin kirjakielinen esiintymä on Ericus Schroderuksen sanakirjassa *Lexicon latino-scondicum* (1637), jossa ruotsinkielinen vastine on *Wimba*. Se tosin on puolestaan saattanut tarkoittaa jossain yhteyksissä *sulkavaa*.⁵⁵ Von Linnén maininnan tulkitsemista helpottaa kuvaus siitä, että kala muistuttaa lahnaa. On totta, että *sulkava* ja lahna muistuttavat toisiaan.⁵⁶

46 Mathesius, *Maantieteellinen väitöskirja Pohjanmaasta*, 69, alkuperäisen teoksen sivu 24.

47 Tiina Miettinen, "Sursill-suvun alkupolvet Uumajassa ja Pohjanmaalla", *GENOS* 88 (2017:1), 2; Sven-Erik Åström, "Genealogia Sursillianan syntyhistoria", *Sursillin Suku. Genealogia Sursilliana*, toim. Eero Kojonen, Weilin+Göös, Helsinki, 1971, 768–772.

48 Uggla, "Linnés 'plånbok'", 80.

49 Harri Uusitalo, "Suomenkieliset kalannimitykset Åbo Tidningarissa 1771–1772", *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita* 11 (2020), 13, <https://doi.org/10.33520/aur.102462>; *Svenska Akademiens ordbok, sökord "mujka"*.

50 Veikko Ruoppila, "Muikun nimitykset suomen murteissa", *Virittäjä* 66 (1962:3), 288–293, <https://journal.fi/virittaja/article/view/34472> (viitattu 18.5.2023); *Suomen murteiden sanakirja*, hakusana "muikku".

51 Linné, *Iter Lapponicum. Andra upplagan*, 217–220.

52 Linné, *Iter lapponicum*, kuva 30; Linné, *Iter Lapponicum. Andra upplagan*, 220.

53 Marja Mikkola, Heli Jutila, Lauri Putkonen & Sirkka-Liisa Seppälä, *Vanajaveden laakson maisema, esihistoria, rakennettu kulttuuriympäristö ja luonto*, Hämeen ympäristökeskus, Hämeenlinna, 2001, 149.

54 Uusitalo, "Suomenkieliset kalannimitykset", 9–10.

55 Ericus Schroderus, *Lexicon latino-scondicum*, 1637, red. Bengt Hesselman, näköispainos, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1937; *Svenska Akademiens ordbok, sökord "vimba"*.

56 Esim. Ari Saura & Markku Varjo, *Kalat Suomen luonnossa*, Otava, Helsinki, 2009, 62, 66.

Samassa yhteydessä mainitaan myös, että *Sysmecki hwasbuk* eli 'Sysmäen kilohaili' on nimeltään *moicu*. Kolmantena nimityksenä mainitaan niin ikään Hattulasta *majava*, mutta asiassa on tapahtunut jokin erehdys, sillä selityksen mukaan kyseessä olisi pieni ja suomuton kala. Näin hatarilla tiedoilla erheen syystä ei voi sanoa mitään varmaa, mutta arveluun on aihetta. Suomuttomuus voisi viitata mateeseen, ja on periaatteessa mahdollista, että von Linné olisi kuullut kalasta nimityksen *maje*. Sellainen ääntämys olisi mahdollinen ainakin Sysmän (eli Sysmäen) seudulla.⁵⁷ Joka tapauksessa jollakulla von Linnén tapaamalla henkilöllä on ollut yhteys Sysmän seudulle, koska sieltäkin on saatu tietoja. Jos von Linné on kuullut puhuttavan sekä mateesta (*maje*) että majavasta, on sekaannus ymmärrettävä. Majava on ollut historiallisesti tärkeä turkiseläin, joten siitäkin on voinut hyvin olla puhetta jonkun suomalaisen kanssa.⁵⁸ Äänteellisesti läheinen on myös kalannimitys *maiva*, joka voi tarkoittaa muikkua tai muuta pikkukalaa.⁵⁹ Kuvaus suomuttomuudesta sen sijaan ei erityisesti tue näkemystä, että puhe olisi ollut *maivasta*. Selvyttä siitä, keneltä tiedot Hattulasta ja Sysmästä ovat peräisin, ei ainakaan toistaiseksi ole voitu saavuttaa.

Mainittakoon lisäksi yksityiskohtana, että von Linné käyttää *Iter Lapponicumissa* torakasta nimitystä *Toracka*.⁶⁰ Suomesta lainattua nimitystä on käytetty ruotsinkielisissä yhteyksissä *kackerlacka*-nimityksen ohella.⁶¹

***Flora Lapponica* 1737 ja *Flora Svecica* 1755**

Vuonna 1737 ilmestyi *Flora Lapponica*, jossa von Linné esittelee satojen Lapissa tavattavien kasvien ja sienten lisäksi hyönteisiä. Teos sisältää nimityksiä latinan lisäksi myös ruotsiksi, norjaksi, saksaksi, saameksi ja suomeksi.⁶² *Flora Lapponica* voi tutkia alkuperäisestä, digitoidusta käsikirjoituksesta sekä vuonna 1991 julkaistusta suomennoksesta, joka ei kuitenkaan sisällä alkuperäislähdettä kokonaisuudessaan.⁶³ Aineisto sisältää viisi suomenkielistä kasvinnimitystä.

Carl von Linnén mukaan ahomataran (nyk. *Galium boreale*) suomenkielinen nimitys on *Mattara*. Lisätietona mainitaan, että suomalaisnaiset käyttävät kasvia villan värjäämiseen.⁶⁴ Samaa nimitystä on voitu suomen kielessä käyttää myös *Lysimachia*-suvun kasveista (alvet).⁶⁵ Von Linné viittaa Elias Til-Landzin vuonna 1683 ilmestyneen kasviuuttelon⁶⁶ *Galium*-kasveja käsittelevään sivuun 30, mutta Til-Landzilla kyseisessä paikassa ei mainita suomenkielistä nimitystä. Sen sijaan Til-Landz käyttää *matarat*-nimitystä *Lysimachia*-kasveista sivulla 42. Vaikuttaa siltä, että von Linné on tässä yhteydessä saanut muutakin apua eikä ole pelkästään ollut Til-Landzin teoksen varassa. Kertomuksessa Lapin-matkastaan von Linné mainitsee nähneensä Tornion seudulla ahomataran, mutta

57 Eino Arohonka, *Suomenkielen kalannimistö*, Helsingin yliopisto, Helsinki, 1934, 51; Kettunen, *Suomen murteet*, kartat 65 ja 67.

58 Liisa Kaski & Otto Latva, "Turkiseläin tuotteena 1800-luvun Suomessa", *Tunteva tuote. Kuinka eläimistä tuli osa teollista tuotantoa?*, toim. Taija Kaarlenkaski & Otto Latva, Vastapaino, Tampere, 2022, 49.

59 *Suomen murteiden sanakirja*, hakusana "maiva".

60 Linné, *Iter Lapponicum*. *Andra upplagan*, 203; Linné, *Lapinmatka*, 193.

61 *Svenska Akademiens ordbok*, sökord "torraka".

62 Marja Itkonen-Kaila, "Carl von Linnén Lapin-matka ja Flora Lapponica", Carl von Linné, *Lapin kasveja*, suom. Marja-Itkonen Kaila, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1991, 8–10.

63 Carl von Linné, *Flora Lapponica*, Amstelaedami, 1737, <https://bibdigital.rjb.csic.es/viewer/11540/> (viitattu 16.5.2023); Linné, *Lapin kasveja*.

64 Linné, *Flora Lapponica*, 33–34; Linné, *Lapin kasveja*, 27.

65 *Vanhan kirjasuomen sanakirja*, hakusana "matar".

66 Elias Til-Landz, *Catalogus plantarum*, Aboae, 1683, <https://www.doria.fi/handle/10024/33201> (viitattu 18.5.2023).

tässä yhteydessä hän ei käytä suomenkielistä nimitystä.⁶⁷ Se on voinut silti olla hänen tiedossaan ja päätyä *Flora Lapponicaan*. *Matara* on germaaninen laina, ja ruotsiksi kasvista käytetään nimityksiä *måra* ja *madra*.⁶⁸ Suomen sana *matara* on lainautunut joissain yhteyksissä myös ruotsiin asussa *mattara*.⁶⁹ Von Linné kuitenkin toteaa selvästi, että kyseessä on suomalainen nimitys.

Luulajan seudulla näkemänsä vehkan (nyk. *Calla palustris*) suomenkieliseksi nimitykseksi von Linné mainitsee *wehkan*. Lisäksi lukijalle tarjotaan vehkaleivän valmistusohje.⁷⁰ Vehkan varhaisin kirjakielinen maininta löytyy jo Mikael Agricolalta, joka kertoo vuoden 1551 nälänhädästä ja hätäravinnosta.⁷¹ *Wehka*-kasvista puhuu myös Til-Landz, mutta sen latinankielinen selitys on *trifolium fibrinum* ja ruotsinkielinen *Skiörbiuggsört*, joka on voinut tarkoittaa monia rohtokasveja, kuten raatetta, rohtokuirimoa ja ruusu-ruohoa.⁷² Myös suomen kielen *vehka*-nimityksellä on voitu viitata useaan eri kasviin.⁷³ Esitieteellisessä kansanomaisessa nimeämisessä on tyypillistä, että yksi nimitys voi viitata moneen tarkoitteeseen.⁷⁴ Til-Landzilla vehkan nimityksenä toimii *Suon wehka*, joten von Linné ei tässä yhteydessä noudata Til-Landzin julkaisua.⁷⁵

Flora Lapponicassa mainitaan suomeksi myös syötäviä marjoja: taikinamarjan (*Ribes alpinum*) nimitys on *Taikinai*s, punaherukan (*Ribes rubrum*) nimitys *Wina-maria* ja mustaherukan (*Ribes nigrum*) *Ludin-maria*. Kaikki nimitykset löytyvät Til-Landzin kasviluettelosta.⁷⁶ Mikael Agricolan teoksissa *viinamarja* tarkoittaa viinirypälettä. Sekä herukan että viinirypäleen nimityksessä esiintyvä *viina* viittaa viiniin, ei tislaamalla valmistettuun viinaan.⁷⁷

*Taikinai*s-nimitys on muodoltaan kiinnostava, sillä se on *taikinainen*-sanan yhdysosamuoto; suomenkielisen olisi luontevampaa puhua vaikkapa *taikinai*s-marjasta.⁷⁸ Myös *taikinainen*-nimitystä on käytetty kyseisestä kasvista.⁷⁹ Gananderin sanakirjassa taikinamarjapensaasta on käytetty *taikinai*s *puska* -nimitystä, joka hänen mukaansa oli peräisin Laitilasta.⁸⁰ Taikinamarjan nimityksen arvellaan johtuvan raakaa taikinaa muistuttavasta mitäänsanomattomasta mausta.⁸¹ Myös taikinamarja oli von Linnéllä tuttu hänen Lapinmatkansa paluusuudella Satakunnasta.⁸² Vaikuttaa siltä, että von Linné on ottanut *taikinai*s-nimityksen Til-Landzilta.

67 Linné, *Lapinmatka*, 173.

68 Suomen etymologinen sanakirja, hakusana "matara", Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 72, Kotimaisten kielten keskus, 2023, URN:NBN:fi:kotus-202259, <https://kaino.kotus.fi/suomenetymologinensanakirja/> (viitattu 18.5.2023).

69 Svenska Akademiens ordbok, sökord "mattara".

70 Linné, *Lapinmatka*, 97; Linné, *Flora Lapponica*, 74; Linné, *Lapin kasveja*, 250.

71 Kaisa Häkkinen & Terttu Lempiäinen, *Aaloesta öljypuuhun. Suomen kielellä mainittuja kasveja Agricolan aikaan*, Teos, Helsinki, 2011, 282.

72 Til-Landz, *Catalogus plantarum*, 66; Svenska Akademiens ordbok, sökord "skörbjuggsört".

73 Suomen kielen etymologinen sanakirja, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1955–1981, hakusana "vehka".

74 Kaisa Häkkinen, *Linnun nimi*, Teos, Helsinki, 2011, 261–262.

75 Til-Landz, *Catalogus plantarum*, 6.

76 Til-Landz, *Catalogus plantarum*, 58–59; Linné, *Flora Lapponica*, 64–66.

77 Häkkinen & Lempiäinen, *Aaloesta öljypuuhun*, 157.

78 Auli Hakulinen, Maria Vilkkunen, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho, *Iso suomen kielioppi*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2004, Ison suomen kieliopin verkkoversio, § 416, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2008, <http://scripta.kotus.fi/visk> (viitattu 18.5.2023).

79 Pentti Suhonen, *Suomalaiset kasvinnimet*, Vanamo, Helsinki, 1936, 311.

80 Ganander, *Nytt Finskt Lexicon*, hakusana "taikinapuu".

81 Svenska Akademiens ordbok, sökord "degbär".

82 Linné, *Lapinmatka*, 200.

Ludinmarja tuntuu kasvinnimityksenä erikoiselta. Sitä ei esiinny vanhaa kansankieltä dokumentoivissa aineistoissa, kuten *Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa* tai *Suomen murteiden sanakirjassa*. Vanhan kirjasuomen sanakirjan esiintymät on poimittu Til-Landzilta tai Daniel Jusleniuksen ja Christfried Gananderin sanakirjoista 1700-luvulta. Lisäksi nimitys mainitaan teoksessa *Lyhykäinen Neuwo ja Opetus kuinga pitä itsens käytettämän Norin- eli Karjan taicka Eläinden Ruton-aikana* vuodelta 1786, mutta sen tekijä on voinut poimia sanan esimerkiksi Jusleniuksen sanakirjasta. Til-Landzia vanhemmassa kirjallisuudessa nimitystä ei esiinny.⁸³

Gananderin sanakirjassa mainitaan lukuisia mustaherukan kansankielisiä nimityksiä⁸⁴, ja erillisessä *ludin-marja*-hakusanassa viitataan Jusleniuksen sanakirjaan. Sanakirjansa esipuheessa Juslenius mainitsee ottaneensa kasvinnimityksiä Til-Landzilta.⁸⁵ Vaikuttaa siis siltä, että erikoisen kasvinnimityksen alkuperä on Til-Landzin kasviluettelossa, eikä sillä välttämättä ole ollut todellista kansankielistä käyttöä. Myös Carl von Linné viittaa *Flora Lapponican* mustaherukka-artikkelissa Til-Landziin.⁸⁶ Pehr Kalm on julkaissut vuonna 1772 oppaan mustaherukan hyödyntämisestä. Siellä sanotaan, että suomalaiset kutsuvat mustaherukkaa *Ludinmarjaksi*, mutta samalla Kalm viittaa von Linnéhen ja Til-Landziin.⁸⁷

Vuonna 1851 ilmestyi H. A. Reinholmin *Suomalaisia kasvu-nimejä*, jossa mainitaan useita nimityksiä mustaherukalle paikkakuntatietoineen. Teoksen esipuheessa tekijä kertoo, että nimityksiä on ollut selvittämässä useita henkilöitä ja niitä on poimittu eri murteiden lisäksi sukukielistä. Poikkeus listassa on *ludinmarja*, jonka kohdalla ei viitata mihinkään paikkakuntaan vaan ainoastaan Til-Landziin.⁸⁸

Nimitys on mitä ilmeisimmin aiheuttanut pohdintaa aiemminkin. Elias Lönnrotin suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassa (1866–1880) mainitaan *ludinmarja*. Lisäksi mainitaan erillisenä sanana kyseisen yhdyssanan määriteosa *ludin*.⁸⁹ Sana on merkitty tähdellä. Se puolestaan tarkoittaa, ettei Lönnrot ollut varma sanan todenmukaisuudesta. Kysymymerkillä epävarmuutta osoittaen Lönnrot myös pohtii sanakirjassaan, olisiko todellinen sanamuoto *luhdin*.⁹⁰ T. J. Hintikka pitää Til-Landzin kasvinnimityksiä tarkastelevassa esityksessään *ludinmarja*-nimitystä ”outona”.⁹¹

Jos *ludinmarja*-nimityksen todellisesta kansankielisestä käytöstä ei ole selviä merkkejä, on otettava huomioon mahdollisuus, että kyseessä on Til-Landzin erehdys. On mahdotonta sanoa, mikä on ollut todellinen kasvinnimitys, joka Til-Landzin olisi pitänyt kirjoittaa. Esimerkiksi *luhdinmarjasta* ei ole esiintymiä murreaineistossa eikä vanhassa kirjasuomessa. Nykyään tunnetuista kansankielisistä nimityksistä mikään ei tunnu

83 Vanhan kirjasuomen sanakirja, hakusana ”ludinmarja”.

84 Ganander, *Nytt Finskt Lexicon*, hakusana ”siestain”.

85 Jusleniuksen esipuhe on julkaistu *Virittäjässä* vuonna 1906, ks. ”Daniel Jusleniuksen Suomalaisen Sana-Lugun Coetuksen Esipuhe”, suom. Edv. Rein, *Virittäjä* 10 (1906:7), <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/890034?page=1> (viitattu 18.5.2023).

86 Linné, *Flora Lapponica*, 65.

87 Pehr Kalm, *Beskrifning öfwer Swarta Winbärs-Buskars nytta i hushållningen*, Åbo, 1772, 3–4, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1980331> (viitattu 18.5.2023).

88 H. A. Reinholm, *Suomalaisia kasvu-nimejä*, Svenska Litteratur-Sällskapet, Helsingfors, 1851, 235, <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/249337> (viitattu 23.5.2023).

89 Elias Lönnrot, *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1866–1880, hakusanat ”ludin, ludinmarja”, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11177622?page=1> (viitattu 7.11.2023).

90 Yrjö Koskinen, ”Suomalainen ja Ruotsalainen Sanakirja, 1 vihko”, *Kirjallinen kuukauslehti* 2 (1867:1), 18, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/109974> (viitattu 18.5.2023).

91 T. J. Hintikka, ”Suomalaisista kasviennimistä Elias Tillandz’in Catalogus plantarum’issa”, *Aika* 14 (1920: 4–5), 184–185, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/499546?page=1> (viitattu 18.5.2023).

sopivalta ehdokkaalta, vaikka Pentti Suhonen esittelee niitä kymmenittäin.⁹² Erikoinen yksittäinen poikkeus on *Colli ludin maria*, joka näyttää olevan mustaherukasta käytettyjen nimitysten *kollimarja* ja *ludinmarja* sekoitus. Se on maanmittari Carl Stierwaldin käsikirjoituksessa vuodelta 1755, jossa mainitaan Laihialla kasvavia kasveja.⁹³ Yksittäisen maininnan perusteella ei voi tehdä päätelmiä nimityksen käyttöalasta, ja kyseessä voi olla myös epätarkka kirjaus. Pelkkä sana *kolli* saattaa myös tarkoittaa mustaherukkaa erityisesti Pohjanmaalla.⁹⁴

Vaikuttaisi siltä, että von Linnén käyttämät marjakasvien nimitykset ovat peräisin Til-Landzilta. Til-Landz pääsee esille von Linnén matkakertomuksessa myös silloin, kun von Linné kertoo tämän maininnee Kupittaaan terveyslähteen.⁹⁵ Til-Landz nimittäin oli järjestänyt Kupittaaan lähteelle terveyslähde-toimintaa.⁹⁶ Carl von Linné tiesi Elias Til-Landzin hyvin, vaikka he eivät yhtä aikaa eläneetkään. Hän tiesi muun muassa sen, että Til-Landz, joka alkuperäiseltä nimeltään oli Tillander, muutti nimekseen ”*till lands*” selvittyään hengissä haaksirikosta maihin.⁹⁷ Lapin-matkansa kuvauksessa von Linné kirjoittaa, että vaikean koettelemuksensa jälkeen Til-Landz matkasi mieluummin Tukholmasta Turkuun Tornion kautta jalan eikä suostunut enää astumaan laivaan.⁹⁸ Von Linné nimesi *tillandsia*-kasvisuvun hänen mukaansa. Nimeämisen inspiraationa toimi Til-Landzin dramaattinen elämäkokemus, sillä *tillandsia*-kasvit eivät siedä runsasta kastelua, vaan niille riittää kevyt vesisumutus.⁹⁹

Vuonna 1745 ilmestyi von Linnén teos *Flora Svecica*, mutta sinne ei ole merkitty suomenkielisiä nimityksiä.¹⁰⁰ Toisessa, vuonna 1755 ilmestyneessä painoksessa mainitaan *mattara* ahomataran pohjanmaalaisena nimityksenä, mutta sielläkään ei ole muita suomenkielisiä nimityksiä.¹⁰¹ Tiedetään, että vuonna 1754 Pehr Kalm lähetti von Linnélle suomenkielisiä kasvinnimityksiä tavoitteenaan saada ne lisätyksi *Flora Svecican* toiseen painokseen.¹⁰² Von Linné ei kuitenkaan ole lisännyt niitä teokseensa.

Peter Artedi: *Ichthyologia, sive opera omnia de piscibus*

Carl von Linnéllä oli läheinen ystävä ja työtoveri Peter Artedi (1705–1735). Miehet työskentelivät tiiviisti yhdessä ja sopivat, että jos toiselle tapahtuu jotain ikävää, toinen hoitaa toisen kesken jääneet työt loppuun. Pelko kävi toteen. Vuonna 1735, jolloin molemmat asuivat Amsterdamissa, Artedi putosi yön hämärässä kanaaliin ja hukkui. Von Linné alkoi toimittaa Artedin kesken jääneitä töitä valmiiksi, ja vuonna 1738 ilmestyi postuumisti

92 Suhonen, *Suomalaiset kasvinnimet*, 312–313.

93 Henry Väre & Juha Suominen, *C. F. Stierwaldin ja C. Åemelaeuksen julkaisemattomia kasvitietoja 1700- ja 1800-luvuilta*, Kasvimuseo ja Luonnontieteellinen keskusmuseo, Helsinki, 2008, 10.

94 *Suomen murteiden sanakirja*, hakusana ”kollimarja”.

95 Linné, *Lapinmatka*, 202.

96 Antero Heikkinen, *Terveysten ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla*, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1991, 79.

97 Eeva Ruoff, ”Til-Landz, Elias”, *Kansallisbiografia-verkkójulkaisu*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2016, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2579> (viitattu 18.5.2023).

98 Linné, *Lapinmatka*, 34.

99 Blunt, Linnaeus. *The Compleat Naturalist*, 43.

100 Carl von Linné, *Flora Svecica*, Stockholm, 1745, <http://www.botanicus.org/title/b12069474> (viitattu 18.5.2023).

101 Carl von Linné, *Svensk flora [Flora Svecica]*, red. Gunnar Broberg et al., övers. Helge Erickson & Åke Ohlmarks, i samarbete med Svenska Linné-Sällskapet, Bokförlaget Forum, Stockholm, 1986 [1755].

102 Pehr Kalm, *Plantae Fennicae*, 1754, <https://plants.jstor.org/stable/10.5555/al.ap.visual.im-ma-kal-5> (viitattu 30.10.2023).

Ichthyologia, sive opera omnia de piscibus.¹⁰³ Teoksesta on julkaistu Hans Ailin ruotsinnoos vuonna 2022.¹⁰⁴ Artedin työ oli merkittävä kulmakivi von Linnén kalatietämykselle.¹⁰⁵

Teoksessa suomenkielisinä kalannimityksinä mainitaan *moiku*, sen synonyymi *räpis* (’rääpys’) ja *lohi*. Teoksen lopussa on erillinen osio, jossa kuvaillaan kaloja tarkemmin, ja siellä mainitaan uudelleen muikun suomenkielisenä nimityksenä *Moiku* samalla viitaten von Linnén *Iter Lapponicumiiin*. Sen sijaan *lohi* ja *rääpys* ovat kalannimityksiä, jotka eivät ole tiettävästi aiemmin esiintyneet von Linnén kirjoituksissa, joten niiden lähdettä on etsittävä muualta.

Jo aiemmin Peter Artedi oli laatinut käsikirjoituksen *Catalogus Piscium Maris Balthici ut et Fluviorum ac Lacuum Sveciae*, joka valmistui 1734. Käsikirjoituksessa mainitaan myös suomenkielinen nimitys *lohi*. Aineisto on julkaistu englanniksi käännettynä.¹⁰⁶ *Lohi* mainitaan kyllä 1600-luvun sanakirjoissa¹⁰⁷, mutta ei ole mitään merkkejä siitä, että von Linné tai Artedi olisivat hyödyntäneet vanhoja suomen kielen sanakirjoja.

Artedilla oli mahdollisesti myös yhteys lohitutkimukseen. Oululainen Daniel Bonge väitteli Uppsalan yliopistossa lohiaiheisella väitöskirjallaan *Dissertatio physica de salmonum natura eorumque apud Ostro Bothnienses piscatione*, joka julkaistiin vuonna 1730 ensimmäisenä suomalaisen henkilön laatimana kala-alan väitöskirjana. Työn tarkasti Lars Roberg, joka oli myös Artedin opettaja.¹⁰⁸ Väitöskirjassa mainitaan suomenkielinen nimitys *lohi*. Ilman selviä todisteita tällainen yhteys on pelkkää spekulatiota, mutta periaatteessa Bongen väitöskirja on yksi vaihtoehto *lohi*-nimityksen lähteeksi.

Rääpys ilmestyy suomenkielisiin kirjallisiin aineistoihin vasta 1770-luvulla.¹⁰⁹ Tosin Daniel Jusleniuksen vuoden 1745 sanakirjassa on muikun kohdalla ruotsinnoksena käytetty suomesta lainattua sanaa *räps*.¹¹⁰ Ei sinänsä ole yllättävää, että ruotsalaiset henkilöt ovat tavalla tai toisella törmänneet *rääpys*-sanaan. Sana nimittäin esiintyy ruotsin kielessä myös asussa *rabboxe*, joka puolestaan on lainautunut *rääpyksen* genetiivimuodosta. Esiintymiä tunnetaan jo 1530-luvulta alkaen.¹¹¹ Suomen murteissa *rääpystä* on tavattu sekä idässä että pohjoisessa.¹¹²

Ruotsalainen Eric Tuneld julkaisi vuonna 1741 teoksen *Inledning til geographien öfver Sverige*, joka antaa uuden vihjeen *rääpys*-sanan mahdollisesta kulkeutumisesta Peter Artedin tietoon. Teoksensa sivulla 292 Tuneld mainitsee, että Ångermanlandissa

103 Blunt, Linnaeus. *The Compleat Naturalist*, 102–103; Hans Aili, ”Petrus Artedis *Ichthyologia*, Leiden 1738. Ett ryktbart men föga känt pionjärverk inom naturvetenskaperna”, *Humanitas. Festskrift till Arne Jönsson*, red. Astrid M. H. Nilsson, Aske Damtoft Poulsen & Johanna Svensson, Makadam Förlag, Göteborg & Stockholm, 2017, 577.

104 Petrus Artedi, *Ichthyologia. Det vill säga alla verk om fiskarna*, övers. Hans Aili, red. Jakob Christensson, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm, 2022.

105 Alwyne Wheeler, ”The sources of Linnaeus’s knowledge of fishes”, *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 1978 (1979), 205.

106 Hans Aili & Theodore W. Pietsch, ”Peter Artedi’s *Catalogue of the fishes of the Baltic Sea*: an English translation with an introduction and commentary”, *Zoological Journal of the Linnean Society* 189 (2020:3), 975–997, <https://doi.org/10.1093/zoolinnean/zlz162>.

107 *Vanhan kirjasuomen sanakirja*, hakusana ”lohi”.

108 Ari Savikko, Ari Lappalainen & Matti Kettunen, *Suomen kalabibliografia. Osa I, vuodet 1730–1917*, Kalatalouden keskusliitto, Helsinki, 2012, 22; Gunnar Broberg, ”Vattenriket Sverige”, Petrus Artedi, *Ichthyologia. Det vill säga alla verk om fiskarna*, övers. Hans Aili, red. Jakob Christensson, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm, 2022, XI.

109 Raimo Jussila, *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1998, hakusana ”rääpys”.

110 Daniel Juslenius, *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*, Lars Salvius, Stockholm, 1745, näköispainos, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1968, hakusana ”muikku”.

111 *Svenska Akademiens ordbok*, sökord ”rabboxe”.

112 Ruoppila, ”Muikun nimitykset”, 288.

Graningen-järvessä (nyk. Graningesjön) elää pieni *Rapoxe*-niminen kala. Ångermanland oli Peter Artedille tuttua seutua, sillä hän syntyi Anundsjössä ja kävi koulua Härnösandissa. Hän oli kiinnostunut kaloista jo lapsena.¹¹³ On aivan mahdollista, että suomenkielinen sana *rääpys* on ollut hänelle tuttu jo lapsuudesta, sillä jos alueella on käytetty suomesta lainattua *rapoxe*-nimitystä, on myös *rääpys* voinut olla ihmisille tuttu.

Fauna Svecica 1746 ja 1761

Eläinkirja *Fauna Svecica* ilmestyi vuonna 1746.¹¹⁴ Ensimmäisestä painoksesta löytyy vanha tuttu *Moiku*, jonka mainitaan olevan suomenkielinen nimitys. Toisessa painoksessa vuonna 1761 on myös vesikkoa tarkoittava suomenkielinen nimitys *Tichuri*. Carl von Linné puhuu suomalaisista vesikoista jo *Iter Lapponicumissa*, tosin suomenkielistä nimitystä mainitsematta.¹¹⁵

Kirjoitusasussa on ilmeinen virhe, sillä nimityksestä tunnetaan variantit *tuhkuri* ja *tihkuri*, joista jälkimmäinen on harvinaisempi. Sanat ovat muinaisvenäläistä lainaa, joskin *tihkuria* vastaava sana on vain oletettu, ei todistettu.¹¹⁶ Von Linnén kirjoitusasu näyttää siltä, että sen tarkoitus olisi olla *tihcuri*. Tämä on kiinnostavaa, sillä hänen odotuksenmukainen lähteensä, Pehr Adrian Gadd, käyttää *tuhkuri*-nimitystä. Asiaan on tarpeen perehtyä laajemmin tarkastellen eläimen nimitysten kirjoitusasuja eri lähteissä.

Luonnontieteilijä Pehr Adrian Gadd ei ollut kaikilta osin tyytyväinen kotiyliopistonsa Turun akatemian tarjoamiin mahdollisuuksiin, ja hän pyrki von Linnén suosioon, tosin vaatimattomalla menestyksellä.¹¹⁷ Von Linné kuitenkin viittaa vesikkoartikkelissaan Gaddiin. On ymmärrettävää, että von Linné on tarvinnut tietoja vesikon ulkonäöstä suomalaiselta Gaddilta, sillä vesikkoja eli ainoastaan Suomen puolella. Vesikko on ollut historiallisesti tärkeä turkiseläin, ja Suomen alueelta on viety turkiksia myytäväksi myös muualle.¹¹⁸ Von Linné on kirjoittanut teokseensa lähdeviitteeksi ainoastaan ”Gadd”, joka ei sellaisenaan ole mikään tunnistettava kirjallisuusviite. Gadd kylläkin julkaisi vuonna 1751 teoksen *Försök til en oekonomisk beskrifning öfwer Satacunda Häraders norra del*.¹¹⁹ Siinä esitellään vesikko suomenkieliselä nimityksellä *Tuhcuri*, mutta sanan kirjoitusasu ei täsmää von Linnén kirjoittamaan varianttiin.¹²⁰ Tiedetään myös, että Gadd kävi von Linnén

113 Eric Tuneld, *Inledning til geographien öfwer Swerige*, Stockholm, 1741, <https://www.doria.fi/handle/10024/69495> (viitattu 18.5.2023); Jakob Christensson, ”Petrus Artedi”, Petrus Artedi, *Ichtyologia. Det vill säga alla verk om fiskarna*, övers. Hans Aili, red. Jakob Christensson, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm, 2022, 515–516.

114 Carl von Linné, *Fauna Svecica*, Stockholm, 1746, <http://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A211938&dswid=1883> (viitattu 16.5.2023).

115 Carl von Linné, *Fauna Svecica*, Stockholm, 1761, <https://www.biodiversitylibrary.org/item/100333#page/11/mode/1up> (viitattu 16.5.2023); Linné, *Iter Lapponicum. Andra upplagan*, 210; Linné, *Lapinmatka*, 202.

116 Valentin Kiparsky, ”Tuhkuri ’vesikko (mustela lutraola)’ ym.”, *Virittäjä* 53 (1949), 60; *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, hakusana ”tuhkuri”.

117 Jari Niemelä, *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*, Suomen historiallinen seura, Helsinki, 1998, 24, <https://urn.fi/urn:nbn:fi:skd-dor-000044> (viitattu 18.5.2023).

118 Kaski & Latva, ”Turkiseläin tuotteena”, 49, 64.

119 Pehr Adrian Gadd, *Försök til en oekonomisk beskrifning öfwer Satacunda Häraders norra del*, Stockholm, 1751, <https://www.doria.fi/handle/10024/69415> (viitattu 18.5.2023).

120 Teoksesta on sähköinen tieteellinen editio: Pehr Adrian Gadd & Harry Lönnroth, *Förhållandena i Övre Satakunta i mitten av 1700-talet*, Tampere University Press, Tampere, 2007, 60, <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-7104-9> (viitattu 6.9.2023); ks. myös Pehr Adrian Gadd & Harry Lönnroth, *Lyhykäinen ja yksinkertainen neuvo kuinka ryytimaan yrttien kasvannot Suomenmaassa taiten saatetaan tuleentumaan*, Tampere University Press, Tampere, 2008, <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-7460-6> (viitattu 6.9.2023).

kanssa kirjeenvaihtoa ja mainosti hänelle edellä mainittua teostaan.¹²¹ Von Linnén tuntema kirjoitusasu saattaisi olla peräisin Gaddin kirjeestä, mikäli siinä olisi mainittu *tuhkurin* ohella myös *tihkuri*. On myös mahdollista, että Gadd on kertonut vain *tuhkurista*, mutta von Linné on sattumalta kirjoittanut sanan niin, että se muistuttaa *tihkuria*. Vuonna 1759 lääkäri ja luonnontieteilijä Johan Leche julkaisi teoksen *Beskrifning öfver et litet djur, som på finska kallas Tuhcuri*, jossa jälleen on siis puhe *tuhkurista*.¹²²

Vanhimmat suomea sisältävät sanakirjat ovat peräisin 1600-luvulta: Ericus Schroderuksen *Lexicon latino-scondicum* (1637), tuntemattoman tekijän *Variarum Rerum Vocabula* (1644) ja Henricus Florinuksen *Nomenclatura* (1678).¹²³ Niissä kaikissa on nimitys *tuhkuri*, vaikka sillä viitataan muihin eläimiin kuin vesikkoon. Säilyneiden kirjallisten lähteiden perusteella on selvää, että *tuhkuri* on ollut yleisin muoto. Sen vanhin kirjakielinen esiintymä on Martinus Olavin maanlainsuomennoksessa, joka laadittiin 1580-luvulla ja on säilynyt myöhempinä kopioina.¹²⁴

Tihkuri ilmestyy kirjallisiin lähteisiin vasta 1800-luvulla. Petrus Sadelinin vuonna 1810 ilmestyneessä *Fauna Fennicassa* mainitaan suomenkielisinä nimityksinä sekä *tihkuri* että *tuhkuri*.¹²⁵ Kyseisessä kohdassa viitataan von Linnéhen, aiemmin mainittuun Johan Lechen teokseen *Beskrifning öfver et litet djur* vuodelta 1759 sekä Efraim Careniuksen väitöskirjaan *Academiskt försök, til en physico-oeconomisk beskrifning öfwer Hwittis sokn, i Björneborgs län*.¹²⁶ Lechen ja Careniuksen teoksissa mainitaan ainoastaan *tuhkuri*, joten Sadelinin *tihkurin* lähde vaikuttaisi olevan von Linné. Tässä vaiheessa tutkijan mieleen juolahtaa epäily siitä, onko *tihkuri* vain Sadelinin tulkinta väärin kirjoitetusta nimityksestä. *Tihkurin*metsästystä on tarpeen jatkaa mahdollisista kansankielisistä aineistoista.

Valentin Kiparsky toteaa, että Sanakirjasäätiön kokoelmassa on vain yksi maininta *tihkurista* ja sekin negatiivinen: Frans Äimä ilmoittaa, ettei nimitystä tavata Tytärsaarella.¹²⁷ Suomen murteiden sana-arkiston digitoitu synonyymikortisto¹²⁸ ei sisällä *tihkuria*, sen sijaan *tuhkuri* löytyy. *Nimiarkiston* aineistoissa on lukuisia nimityksen *tuhkuri* sisältäviä paikannimiä, mutta *tihkuri*-paikannimiä ei ole lainkaan.¹²⁹

Suomen kielen etymologinen sanakirja esittelee *tuhkurin* yhteydessä myös joitakin murrealuetietoja, mutta rinnakkaismuoto *tihkurista* mainitaan vain Renvallin vuonna 1826 ja Lönnrotin vuosina 1866–1880 ilmestyneet sanakirjat.¹³⁰ Renvallin sanastosta enin osa on peräisin Gananderilta, mutta täydennyksiä on tehty myös muista lähteistä, kuten

121 Theodor Fries, *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné*, Uppsala Universitet, Uppsala, 1912, 174–176, <https://www.biodiversitylibrary.org/item/16325#page/1/mode/1up> (viitattu 18.5.2023).

122 Johan Leche, *Beskrifning öfver et litet djur, som på finska kallas Tuhcuri*, Stockholm, 1759, 302, <https://www.biodiversitylibrary.org/item/178166#page/1/mode/1up> (viitattu 18.5.2023).

123 Henricus Florinus, *Nomenclatura Rerum brevissima, Latino-Sveco-Finnonica*, 1678, näköispainos, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1976; *Variarum rerum vocabula Latina, cum Svetica et Finnonica interpretatione*, Holmiae, 1644; Schroderus, *Lexicon latino-scondicum*.

124 *Suomen etymologinen sanakirja*, hakusana ”tuhkuri”; Harri Uusitalo, *Tausta, tekijä ja kieli. Filologinen tutkimus Aitolahden koodeksin lainsuomennoksesta*, Turun yliopisto, Turku, 2019, 20–22, <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7669-0> (viitattu 30.10.2023).

125 Johannes Wallenius & Petrus Sadelin, *Fauna Fennica 1, Aboae*, 1810, 10, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2014-00004002> (viitattu 18.5.2023).

126 Pehr Adrian Gadd & Efraim Carenius, *Academiskt försök, til en physico-oeconomisk beskrifning öfwer Hwittis sokn, i Björneborgs län*, Åbo, 1759, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00002544> (viitattu 18.5.2023).

127 Kiparsky, ”Tuhkuri”, 59.

128 *Suomen murteiden sana-arkiston digitoitu synonyymikortisto*, Kotimaisten kielten keskus, 2020, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:att:748b660d-490c-4664-80ac-ccfc41d308ff> (viitattu 23.5.2023).

129 *Nimiarkisto*, Kotimaisten kielten keskus, 2023, <https://nimiarkisto.fi/> (viitattu 18.5.2023.)

130 *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, hakusana ”tuhkuri”.

Sadelinilta.¹³¹ Gananderin sanakirjassa mainitaan vain nimitykset *tuhkuri* ja *wesikko*, joten *tihkuri* on todennäköisesti peräisin Sadelinin *Fauna Fennicasta*.

Tihkuri-nimitys mainitaan myös Aleksis Kiven *Seitsemässä veljeksessä*, jolla Kiven merkittävänä työnä on ollut vaikutusta vanhojen sanojen ja sanontojen säilymiseen ja käytön edistämiseen.¹³² Romaanin toisessa luvussa kuvaillaan, miten veljesten silmät ”supistuivat pieniksi kuin tihkurin silmät”. E. A. Saarimaa kuitenkin huomauttaa, että Kiven kotiseudun Nurmijärven murteessa on puhuttu tosiasiallisesti *tuhkureista*.¹³³ Vuonna 1853 ilmestynyt Daniel Europaeuksen ruotsalais-suomalainen sanakirja oli tärkeä sanastolähde Aleksis Kivelle.¹³⁴ Kyseisessä sanakirjassa mainitaan nimitys *tihkuri*.¹³⁵ Europaeuksen sanakirjan sanasto puolestaan perustui pitkälti Lönnrotin keräämiin sanoihin, ja toisaalta taas Europaeus on myötävaikuttanut Lönnrotin sanakirjan valmistumiseen.¹³⁶ Vaikka Kiven käyttämä kieli on tukenut jossain määrin vanhan kielen säilymistä, *tihkurin* tapauksessa näin ei ole käynyt, mikä saattaisi viitata siihen, ettei sanalla ole ollut todellista käyttöä alun alkaenkaan. Ylipäätään Europaeuksen, Lönnrotin ja Kiven sanastolliset yhteydet eivät sellaisenaan ole osoitus *tihkurin* laajasta levinneisyydestä.

Toinen poikkeuksellinen esimerkki *tihkuri*-sanan käytöstä saadaan muutamasta Oulun seudulla ilmestyneen *Kaiku*-sanomalehden numerosta vuodelta 1893.¹³⁷ Mainokset ovat identtisiä, joten tekstit on laadittu kerran ja sama ilmoitus on julkaistu useaan kertaan. Mainoksessa Korkeasaaren eläintarha haluaa ostaa eläviä tihkureita 10–40 markan hintaan. Äkkiseltään voisi ajatella, että kyllä eläintarhan väki tietää varmasti, mistä puhuu. Kaiken selvitystyöni perusteella *tihkuri* olisi joka tapauksessa niin marginaalinen nimitys, että sen käyttäminen ostoilmoituksessa ei tunnu millään tavalla perustellulta tai järkevältä. Onhan myös vuonna 1883 ilmestyneessä Aukusti Melan teoksessa *Suomen luurankoiset eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö* käytössä ainoastaan nimitykset *tuhkuri* ja *wesikko*.¹³⁸ Näkemykseni on, että syystä tai toisesta ostoilmoitukseen on otettu vesikon nimitys jostain aiemmin ilmestyneestä kirjallisesta lähteestä, kuten Lönnrotin sanakirjasta tai Sadelinin *Fauna Fennicasta*. En siis pidä ilmoitusta varmana todisteena, että *tihkuri*-nimityksellä on ollut kansankielessä todellista käyttöä, vaan sanan vaatimaton elämä voi hyvin perustua von Linnén teoksen kirjoitusvirheestä johtuneeseen väärinkäsitykseen, jonka suomalaiselle yleisölle välitti Petrus Sadelin *Fauna Fennica* -teoksessaan. Tuleva tutkimus osoittanee näkemykseni ennen pitkää virheelliseksi, jos siihen on aihetta.

131 Häkkinen, *Linnun nimi*, 150.

132 Aleksis Kivi, *Seitsemän veljestä*, 1873, verkkoversio, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, <https://7veljesta.finlit.fi> (viitattu 18.5.2023); Kaisa Häkkinen, ”Seitsemän veljeksien sanastollinen anti suomen nykyisessä yleiskielessä”, *Sananjalka* 63 (2021), 170, <https://doi.org/10.30673/sja.103345>.

133 E. A. Saarimaa, ”Sananselityksiä Aleksis Kiven teoksiin”, *Virittäjä* 20 (1916), 78, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aijakausi/binding/890101?page=1> (viitattu 18.5.2023).

134 E. A. Saarimaa, ”Europaeuksen sanakirja Kiven sanaston lähteenä”, *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1952, 210.

135 D. E. D. Europaeus, *Svenskt-Finskt Handlexikon - Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*, Finska Litteratur-Sällskapet, Helsingfors, 1853, hakusana ”tihkuri” https://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/europaeus_sanastot/sanakirja1853_rdf.xml (viitattu 18.5.2023).

136 Häkkinen, *Agricolasta nykykieleen*, 118; Birgitta Romppanen, *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*, Vaasan yliopisto, Vaasa, 2001, 163–164, <https://urn.fi/URN:ISBN:951-683-931-2> (viitattu 18.5.2023).

137 Esim. *Kaiku* 1.3.1893, no 26, s. 1, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/542220?page=1> (viitattu 23.5.2023).

138 Aukusti Juhana Mela, *Suomen luurankoiset eli luonnontieteellisen Suomen luurankois-eläimistö*, K. E. Holm, Helsinki, 1882, <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/16015> (viitattu 18.5.2023).

Lisättäköön vielä lopuksi, että Anders Jahan Retzius toimitti painoon täydenne-
tyn laitoksen Carl von Linnén *Fauna Svecicasta*. Teos ilmestyi vuonna 1800, siis vasta
von Linnén kuoleman jälkeen. Siinä mainitaan sekä *tuhcuri* että *tihcuri* ja tuhkurin osal-
ta viitataan erikseen Johan Lechen teokseen. *Tihcuri* lienee siis peräisin von Linnéltä, ja
Retzius on joko ”korjannut” *tichurin tihcuriksi* tai mahdollisesti kopioinut sanan huoli-
mattomasti. Sadelinin *Fauna Fennican* esipuheessa mainitaan, että sen laatimisessa on
hyödynnetty myös Retziuksen julkaisua.¹³⁹ Tämä selittänee, mistä kirjoitusasu *tihcuri* on
päätynyt *Fauna Fennicaan*. Retziuksen julkaisu sisältää myös paljon täydennettyjä suo-
menkielisiä nimityksiä erityisesti riista- ja kotieläimien osalta.¹⁴⁰

Lopuksi

Tämä artikkeli on käsitellyt ruotsalaisen luonnontieteilijän Carl von Linnén käsikirjoituk-
sissa ja kirjoissa käytettyä suomen kieltä. Tarkastelun kohteena ovat olleet sekä suomen
kielellä kirjoitetut muistiinpanot että suomenkieliset eläinten ja kasvien nimitykset.

Muistiinpanot liittyvät erilaisissa arkisissa tilanteissa toimimiseen. Niiden tarve
on ilmeinen, sillä Carl von Linné valitteli suomalaisten puhuvan ainoastaan suomea.
Suomenkielisen väestön keskuudessa yksin kulkevan tutkimusmatkailijan oli tavalla tai
toisella varmistettava, että hän pääsee kulkemaan, lepäämään ja syömään tarpeen mukaan.
Suomea osaamaton von Linné on kirjoittanut muistiinpanot ruotsalaiseen kielitajuunsa
perustuen, mutta ääneen luettuna ne ovat olleet riittävän ymmärrettäviä. Muistivihon
fraasit muistuttavat tyyliään keskusteluoppaita, joita laadittiin helpottamaan eri kielillä
toimivien keskustelijoiden kommunikointia.

Suomen kielellä mainittuihin kasveihin ja eläimiin kuului lajeja, joita von Linné to-
distettavasti kohtasi matkallaan Lapissa ja Suomessa. Esimerkiksi vesikon von Linné näki
matkansa loppuvaiheilla Turussa.¹⁴¹ Kaikkien nimitysten tarkkaa lähdettä ei ole mahdol-
lista selvittää, mutta sanoja on poimittu todennäköisesti ainakin Elias Til-Landzilta sekä
Pehr Adrian Gaddilta ja kalannimitysten osalta myös piispa Terseruksen muistiinpanojen
kopioista sekä Peter Artedilta, joka muutenkin edisti von Linnén ymmärrystä kaloista.
Suomenkielisten nimitysten esittämisen perimmäinen motivaatio on uskoakseni juuri sii-
nä, että von Linné näki kyseisiä lajeja siellä, missä asui suomenkielistä väestöä.

Nimitykset *tihkuri* ja *ludinmarja* ovat sikäli erityisen mielenkiintoisia, että tutki-
mukseni perusteella en löytänyt niille varmoja todisteita kansankielisestä käytöstä. On
mahdollista, että kumpikin nimitys perustuu virheelliseen kirjoitusasuun. Ne ovat jää-
neet elämään myöhemmässä kirjakeleessä, sillä von Linnén myötä kyseisiä nimityksiä ovat
päätyneet kirjaamaan teoksiinsa muutkin tärkeät auktoriteetit kuten sanakirjojen laatijat.

Kun tarkastelee sekä von Linnén tunteita että Retziuksen lisäämiä suomenkielisiä
nimityksiä, niistä on helposti pääteltävissä, minkä tyyppiset kasvit ja eläimet ovat mai-
nitsemisen arvoisia suomen kielellä. Ne ovat kaloja, turkiseläimiä, kotieläimiä, syötäviä

¹³⁹ Carl von Linné & Anders Jahan Retzius, *Faunae Suecicae a Carolo á Linné*, Lipsiae, 1800,
<https://archive.org/details/faunaeSuecicae00linn/page/n3/mode/2up> (viitattu 18.5.2023); Esa Lehikoinen,
Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo & Sari Kivistö, *Suomen lintutieteen synty. Turun akatemian aika*, Faros,
Turku, 2009, 226.

¹⁴⁰ Teoksesta poimimiani nimityksiä ovat *Hylje, Koira, Susi, Kettu, Repo, Kissa, Tuhcuri, Tihcuri, Orava, Sii-
pi-Orava, Lendo-Orava, Hirvi, Peura, Poro, Pukki, Putti, Wuohi, Kuttu, Wohla, Lamma, Jäärä, Pässä, Oinas,
Kuoho, Uuhi, Uuho, Uttu, Wuona, Karikaritzza (sic!), Karkko, Karkoinen, Härkä, Lehmä, Wasikka, Hevoinen,
Orhi, Ruuna, Salvio, Walakka, Tamma, Warsa, Moiku, ja Rapis*. Linné & Retzius, *Faunae Suecicae*.

¹⁴¹ Linné, *Lapinmatka*, 202.

marjoja ja muita hyödynnettäviä kasveja. Kieli avaa näkymän ihmisten toimintaan ja elämään, sillä sanat kertovat myös kulttuurista.

Harri Uusitalo
Tutkijatohtori, suomen kielen tutkija
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto
htuusi [apud] utu.fi

Kirjoittaja työskentelee Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa *Kadonneet, uhanalaiset ja saapuneet lajit – Ihmisten suhde Itämeren muuttuvaan biodiversiteettiin*.
<https://sites.utu.fi/humbio/>